

Christer Bergström

Stalins största misstag under andra världskriget

Stalins största misstag under andra världskriget kostade hundratusentals, om inte miljoner, människoliv. Av någon anledning har detta förbigått många historieskildringar. Inte ens i Simon Sebag Montefiores nästan 800 sidor digra stalinbiografi, *Den röde tsaren och hans hov*, blir denna katastrof fullt klarlagd.

Hitlers största enskilda misstag under andra världskriget var utan tvekan beslutet att invadera Sovjetunionen. Detta byggde på ett lika gigantiskt som ödesdigert underskattande av Sovjetunionens försvarsförmåga. Vad den nazistiske diktatorn framför allt underskattade var den sovjetiska kapaciteten att återhämta sig efter svåra förluster. Men i ärlighetens namn är det inte särskilt svårt att förstå att tyskarna inte kunde förutse detta – det gjorde inte ens Stalin i början.

Den tyska krigsmakten visade sig kvalitativt vida överlägsen Röda armén när Hitler satte igång sin invasion av Sovjetunionen i juni 1941, operation Barbarossa. Medan Stalin rensat ut många av de skickligaste sovjetiska militära befälen och i panik inlett en massiv kvantitativ upprustning av Röda armén, hade tyskarna byggt upp en revolutionerande ny krigsmakt. Följden av den sammandrabbning som följde blev enorma sovjetiska förluster.¹

Medan tyska bombflygplan slog ut telefonlinjerna mellan de sovjetiska högkvarteren och fronttrupperna, rullade deras pansarspetsar djupt in på sovjetiskt territorium och skar av försörjningsledningarna till stora ryska truppstyrkor. På två veckor förlorade ryssarna mer än 400 000 man bara i Vitryssland.

Vilket annat land som helst skulle troligen ha kollapsat under tyngden av så hårda slag. Josef Stalin greps av panik. Redan på krigets andra dag hördes han snyfta att ”allt som Lenin skapat har gått förlorat”.

Men Sovjetunionen stod emot, trots värre förluster än något annat krigförande land någonsin drabbats av. Rekryteringskontoren fylldes av unga sovjetmedborgare som ville slåss för att försvara sitt land mot den tyska invasionen, och tyskarna mötte ett ihärdigt motstånd från ideligen nyuppställda sovjetiska arméer och flygförband. Under tiden monterades industrin i de västra delarna av Sovjetunionen ner och fraktades österut, utom räckhåll för tyskarna, i en oemotsvarad logistisk operation.

Till slut hade den tyska anfallskraften slitits ner. I december 1941 organiserade general Georgij Zjukov en motoffensiv vid Moskva.

¹ De omfattande utrensningarna i den sovjetiska officerskåren skedde under 1937. För detaljer, se ”Om utrensningarna i armén”, sid 25-30 i [Resa in i Stalins värld](#). – Red

Denna motoffensiv omges av många myter. För det första var det inte den första sovjetiska motoffensiven. Minst lika omfattande motoffensiver hade satts igång mot tyskarna vid flera tillfällen ända sedan början på kriget i juni 1941. Flertalet av dessa blev taktiska misslyckanden men strategiska framgångar i så måtto att de bidrog till att försinka den tyska anfallstakten. Det nya med Zjukovs offensiv var att den omedelbart blev såväl en taktisk som strategisk framgång.

En annan myt kring Zjukovs motoffensiv i december 1941 – som ledde till att Moskva räddades – är att tyskarna var ”lamslagna av arktisk kyla”. I verkligheten kom en kort köldknäpp – som drog ner temperaturerna till 20 – 30 minusgrader, ibland till och med till minus 40 – kring månadsskiftet november/december 1941. Men då var tyskarna fortfarande på offensiven. Från den 8 december uppstod ett lågtryck som drog in milda vindar till området. När fältmarskalk Fedor von Bock, chefen för armégrupp Mitten, den 9 december rapporterade att hans armégrupp inte längre kunde stå emot det sovjetiska anfallet, hade temperaturen stigit till mellan noll och fem minusgrader. Tre dagar senare, när von Bock på nytt kontaktade överkommandot för att rapportera situationen som ”ytterst kritisk”, regnade och töade det. Den senare så berömda köldknäppen kom inte förrän i slutet av december 1941, och då hade Röda armén redan undanröjt hotet mot Moskva.

Röda arméns motoffensiv kom som en fullkomlig chock för de tyska soldaterna. Många av de som vant sig vid föreställningen att Wehrmacht aldrig kunde besegras, tappade fullkomligt modet. Generallöjtnant Ferdinand Schaal, chefen för tyska 56:e pansarkåren, skrev:

– Ett växande antal soldater började gå västerut på eget initiativ ... Offer för flyganfall blev inte längre begravda ... All sorts utrustning övergavs i den allmänna förvirringen.

I denna situation kunde Zjukovs trupper rycka fram tolv mil på tio dagar. Det var en anmärkningsvärd prestation – inte minst med tanke på hur försvagat Sovjetunionen var efter sex månader av oupphörliga knockout-slag från tyskarna. Så sent som i oktober 1941 hade huvuddelen av de styrkor som avdelats till att försvara Moskva blivit fullständigt utplånade runt städerna Vjazma och Brjansk. De trupper som genomförde motoffensiven i december 1941 utgjordes huvudsakligen av dåligt utbildade rekryter. Deras utrustning lämnade mycket i övrigt att önska, och det var dåligt ställt med ersättningar för förlusterna.

Visserligen hade man lyckats montera ner femtonhundra fabriker och frakta dem österut undan den tyska framryckningen, men även om man åstadkom näst intill mirakler, tog det tid innan man lyckades få igång produktionen igen. I november 1941 hade flygplansproduktionen gått ner till 627 flygplan – jämfört med 2 329 under september 1941.

Men den oväntade framgången framför Moskva i december 1941 gav en kraftfull moralinjektion på inte bara ryssarna, utan alla Hitlers motståndare. Kanske blev ingen mer entusiastisk än just Sovjetunionens diktator Josef Stalin. Detta skulle få dystra konsekvenser.

General Zjukov, som organiserat motoffensiven, gjorde en fullt realistisk bedömning när han hävdade att det fanns en möjlighet att i grunden besegra den demoraliserade tyska armégrupp Mitten väster om Moskva. Genom den brådstörtade reträtten hade denna armégrupp inte bara förlorat en stor del av sitt artilleri, utan många av dess soldater och befäl var i ett tillstånd av förvirring och demoralisering. Zjukovs trupper ryckte fram genom ”infiltrering” – dvs snabba styrkor, ofta kavalleri, slog sig fram genom områden som endast hölls av svaga tyska styrkor, medan man kringgick och isolerade starkare tyska positioner. På breda avsnitt påminde krigföringen om sjöslag, utan några egentliga frontlinjer, och detta spädde på den tyska förvirringen. Nu behövdes tillskott av resurser för att följa upp framgångarna.

Zjukov menade att man borde koncentrera alla tillgängliga resurser till att slå så hårt som möjligt mot armégrupp Mitten. Om man fick denna att kollapsa, kunde hela den tyska öst-

fronten rasa ihop som ett korthus.

Men Stalin var av en annan åsikt. Han bars iväg av entusiasmen över segern vid Moskva. Den 5 januari 1942 kallade han Zjukov till ett möte i högkvarteret Stavka. Generalen blev alldeles förfärad av vad han där fick höra.

– Nu är stunden kommen att inleda en allmän offensiv längs hela fronten! sade Stalin.

Zjukov protesterade kraftfullt. Han pekade på det faktum att Röda armén var allvarligt försvagad efter ett halvårs svåra förluster. Han fick understöd av Nikolaj Voznesenskij, chefen för den statliga planeringskommittén Gosplan SSSR; Voznesenskij hänvisade till industrins produktionskurvor som befann sig i fritt fall och förklarade att det skulle vara omöjligt att förse en 2 000 kilometer lång frontlinje med så mycket utrustning som behövdes för en ”allmän offensiv”.²

Men det självständiga tänkandets tid var sedan länge över i Sovjetunionen. I den allmänna atmosfär av rädsla som karaktäriserade alla nivåer av det sovjetiska samhället, fanns det inte mycket utrymme för kritik av Stalin. Stalins lydiga anhängare skyndade snabbt till diktatorns undsättning. Georgij Malenkov, sekreterare i kommunistpartiets centralkommitté, och Lavrentij Berija, chefen för den sovjetiska säkerhetstjänsten, för våldsamt ut mot Voznesenskij. Denne fick utstå beskyllningen för att ”aldrig se någonting annat än hinder”.

Stalin, som uppenbarligen fann stort nöje i Malenkovs och Berijas fjäskande understöd, tog till orda och återopade ett samtal som han haft med marskalk Semjon Timosjenko, chefen för Sydvästfronten. Timosjenko var ännu en av ja-sägarna i Stalins omgivning. Det har sagts att hans främsta merit var hans undergivenhet inför Stalin. Han hade Stalins utrensning av Röda armén i slutet av 1930-talet att tacka för sin snabba militära karriär.

– Jag har talat med Timosjenko, sade Stalin på ett nästan påfrestande lugnt vis. Timosjenko anser att det är fullt möjligt att genomföra offensiva operationer även i sydväst.

Vid det laget insåg Zjukov att ”diskussionen” var över.

– Någon annan som önskar yttra sig? frågade Stalin.

När ingen svarade, avslutade diktatorn mötet:

– Därmed tror jag att ärendet är avgjort.

På väg ut från mötet tog Sjaposjnikov, generalstabschefen, Zjukov åt sidan och anförtrodde honom att Stalin redan i förväg hade bestämt sig för en allmän offensiv.

Två dagar senare gick order ut till samtliga sovjetiska befälhavare längs hela fronten om att genomföra en allmän offensiv.

Väster om Moskva drabbades den illa medfarna tyska armégrupp Mitten av nya motgångar och förluster. Tyskarnas förluster på östfronten uppgick till 124 000 man, varav 29 000 stupade eller saknade och resten sårade, mellan den 15 februari och 25 mars 1942.

Men eftersom resurserna spreds ut mellan Östersjön och Svarta havet, räckte krafterna inte till för ett avgörande slag mot armégrupp Mitten. Istället gjorde Röda armén slut på sina resurser. I slutet av april 1942 hade den fortsatta sovjetiska offensiven väster om Moskva kostat ryssarna en förlust av 270 000 stupade eller saknade och drygt en halv miljon sårade.

I norr och i söder gick det ännu sämre. Den stötarmé som skickades tvärs över floden Volchov för att undsätta det omringade Leningrad, saknade artilleri och hade nästan bara gamla

² Zjukov redogör själv för denna episod i del 2 av sina *Minnen och reflexioner* (sv. övers, Moskva 1988), s 46ff.

dubbeldäckade skolflygplan till luftunderstöd. Tyskarna gick till motattack och omringade anfallsstyrkan, som så småningom – efter fyra månaders bittra strider – blev fullkomligt utplånad.

I söder ledde Timosjenkos offensiv till inget annat resultat än att den tyska fronten trycktes in ett tiotal mil söder om Charkov. Mer räckte inte Timosjenkos resurser till. I maj kraftsamlade tyskarna i detta område och lyckades omringa hela Timosjenkos Sydvästfront inne i denna frontinbuktning. Här stupade eller tillfångatogs 170 000 ryska soldater.

Genom Stalins beslut att sprida ut Röda arméns resurser längs hela fronten, istället för att kraftsamla där möjligheterna till framgång var störst, slutade hela den ryska ”vinteroffensiven” i början av 1942 i ett strategiskt nederlag. Omkring en halv miljon ryska soldaters liv förföll utan att man lyckades åstadkomma något avgörande.

Men de ödesdigra konsekvenserna av Stalins beslut upphör inte där. I ett större perspektiv bidrog den sovjetiske diktatorns felaktiga beslut utan tvekan till att förlänga kriget. Utan att ge sig in på några spekulationer om vad det skulle ha lett till om Zjukovs förslag vunnit gehör, kan man konstatera att tyska armégrupp Mitten skulle fortsätta att spela rollen av en viktig vågbrytare mot sovjetiska offensiver i två hela år till.

Stalins ofrivilligt krigsförlängande beslut på konferensen den 5 januari 1942 har av någon anledning inte tillmätts den uppmärksamhet i historieskrivningen som det förtjänar.

Lästips

Texter om Andra världskriget på marxistarkivet:

Anders Hagström: [Artiklar om Andra världskriget](#)

Ernest Mandel: [Andra världskriget, vad det egentligen handlade om](#)

William L Shirer: [Barbarossa: Rysslands tur](#)

Leopold Trepper: [Röda Kapellet](#) (om den ryktbara anti-nazistiska spionage- och motståndsorganisationen berättad av dess främste ledare)